

Kultivace integrované osobnosti

Zatímco člověk jako Homo sapiens sapiens je relativně stabilním fenoménem evoluce (jen totalitní systémy usilovaly o vytvoření „nového člověka“), jeho osobnost, tedy psychologická kvalita člověka, podléhá historickým, sociálně-kulturním změnám; a samozřejmě v rámci toho i změnám v individuálních příbězích.

DAMIÁN KOVÁČ (1929)

Slovenský psycholog. Zabývá se vývojem psychologie vnímání, experimentální a všeobecnou psychologií, senzomotorickými procesy, kvalitou života a environmentální psychologií. Působí v Ústavu experimentální psychologie SAV.

Může se osobnost změnit?“ ptá se a pokouší se odpovědět kolektivní monografie špičkových severoamerických psychologů, která vyšla u příležitosti stoletého výročí APA – Americké psychologické asociace. A my se také osmělujeme tázat v tomto směru, i když tentokrát s konkrétním záměrem: Změnili se naši lidé, jejich osobnosti díky demokratickému přerodu u nás a v okolních zemích po pádu železné opony? Upřesněme ještě svou otázku: změnili se v těch charakteristikách, které jsou vlastní demokratickému společenskému uspořádání, jako je nejen svoboda, ale i zodpovědnost, nejen tolerance, ale i prosociálnost, nejen uspokojování materiálně-praktických potřeb, ale i rozmach duchovního života?

Mimochodem, opět se mi jeví aktuální zaměřit se nejprve na výrok Karla Čapka z třicátých let minulého století, který mám ostentativně, pravda spolu s jinými, ve své pracovně.

Ano, mnoho se změnilo, ale lidé zůstali stejní, jenže nyní víme lépe, kdo je kdo. Kdo je slušný, byl slušný vždy, kdo byl věrný, je věrný i nyní. Kdo se točí s větrem, točil se s větrem i dříve. Kdo si myslí, že nyní přišla jeho chvíle, myslel vždy jen na sebe. Nikdo se nestává přeběhlíkem, kdo jím nebyl vždy, kdo mění víru, neměl žádnou, člověka nepředěláš, jen se ti vybarví. Národ nepředěláš, leda že bys na to měl staletí, jen dávky můžeš vést dnes tak a zítra jinak. Kdo nenávidí, měl v sobě tu nenávist vždy; kde by se v něm najednou vzala? Kdo sloužil, bude sloužit dál, kdo chtěl dobro, bude opět chtít dobro. Ani vůle se nemění. Nedívej se do tváře, která se změnila, nikdo nezkrásní tím, že změnil tvář. Tvrdá zkouška je i tvrdým poznáním. Budoucí foliant našich dějin o této době bude mít jeden podtitul: kdo byl kdo. I dobrá paměť patří k těm stálým věcem, které jsou a budou potřebné.

Roztrojená osobnost pracujících

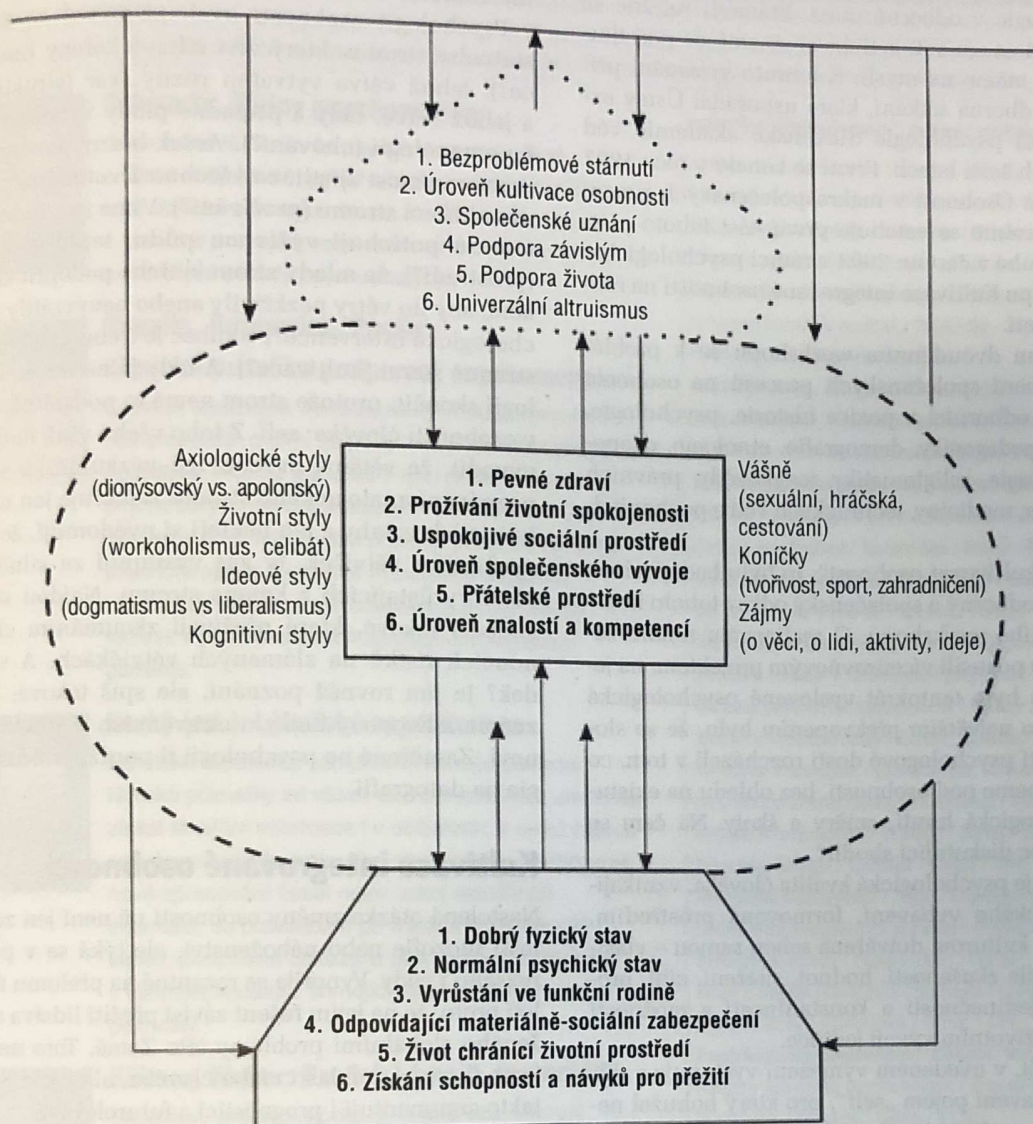
Spisovatelský velkán se chválabohu neshoduje beze zbytku s naším vědeckým poznáním o charakterových vlastnostech člověka. Nelze tvrdit, že společenské

systémy, respektive revoluční změny v nich, se na lidech nijak neprojeví. Fenomén „odřatých rukou“ – tj. likvidace elit – se totiž exemplárně vztahuje na naši nedávnou historii. Zatímco v průběhu 75 let, tedy v průběhu slušného průměru života člověka, přestáli „našinci“ až sedm většinou revolučních změn, Rakušané měli čtyři, Italové jen dvě, Švédové ani jednu. Nelze se proto divit, že to všechno mělo výrazný vliv nejen na elity, ale i na osobnost více generací našich občanů.

Kdo chtěl přežít (a nebyl zrovna disident), musel být nejen dostatečně konformní, ale musel leccak spolupracovat s režimem a jeho „činovníky“. Oportunismus jednotlivců však postupně přerostl do masové schizoidity – rozdvoulenosti až roztrojenosti osobnosti „pracujících“: doma jsem takový či taková, na pracovišti se ale už jeví jinak a na veřejnosti vystupuji tak, jak se vyžaduje, k čemu mi pomáhá i autocenzura. Martina Klicperová charakterizovala důsledky „soc-totalitarismu“ pro osobnost jako post-komunistický syndrom, který sytí zejména tyto rysy: potlačování individuality (např. naučená bezmocnost), specifická nemorálnost (známá floskule: kdo neokrádá stát, okrádá rodinu), deficit chápání role občana a černobílé vidění světa. Ale sametová revoluce podle mne zplodila i další fenomény v osobnosti. Tím byl například syndrom „raněného zvířete“ (jednotlivce, kterému se za totality soustavně krivdilo), projevující se agresivním chováním vůči komukoli anebo čemukoli, nebo syndrom „pokažené antény“ („všechno způsobil tehdejší společenský systém, ne moje vlastní neschopnost“).

Stopy, které totalita zanechala na osobnosti, jsou z pohledu historie lidstva jen jednou epizodou. Poukazuje však na jádro problému, kterým je víceúrovňová povaha lidského bytí. Člověk není jen mluvící živočich (biologismus) ani pouhý produkt společenských vztahů (sociologismus). Není ani pouhým výsledkem výchovného působení (edukacionalismus). Všechny tyto koncepce se už přežily. Člověk je bio-psycho-socio-kulturně-spirituální bytí. A právě na těchto fylogeneticky vyšších úrovních existence je změna člověka ve prospěch progresivního vývoje možná, ba žádoucí.

SMYSL ŽIVOTA

Model kvality života (D. Kováč, 2003)

KVALITNÍ ŽIVOT PRO SEBE I PRO DRUHÉ

V implicitních názorech lidí západní kultury se kvalitou života nejčastěji rozumí mít dobré zdraví a funkční rodinu, potom vlastnit materiální statky a civilizační vymoženosti, ale především mít hodně peněz (univerzální božstvo tohoto světa?). Oficiálně podle politických elit vyspělých zemí se kvalita života lidí hodnotí především ekonomicky, obvykle vyšší hrubého národního produktu v tom kterém státě, resp. cenou nákupního košíku. Ale co s těmi, kteří jsou nejen chudí a ubozí, ale i nemocní, postižení, stárnoucí? Nekvalitě jejich života se v třicátých letech dvacátého století začala věnovat nejprve medicína: zmírňováním bolesti, útrap, zbavováním závislosti na lécích, zdravotních pomůckách, opatrovatelích apod. Více méně současně s tím se kvalitou života začali oprávněně zabývat i psychologové. Zpočátku šlo o zkoumání spokojenosti (s prací – životem), později se do popředí dostala analýza jako měření pohody; stranou nezůstal ani věčný problém lidstva – štěstí. Po medicínských a psychologických expertech se ke slovu přihlásili sociologové, environmentalisté, technici, politologové a další. Kvalita života lidí (národů, států) upoutala pozornost celosvětových institucí; například OSN každoročně zpří-

stupňuje tzv. HDI (Human Development Index), který sytí značný počet různě vážených kritérií (např. i podváha dětí do 5 let). Skutečný vědecký problém tu spočívá v metodě, jak to všechno uchopit a rozlišit tzv. subjektivní od objektivního.

Ve studii, která vyšla v angličtině v časopise *Studia Psychologica* (2003, 45, 81-101), zpřístupňuji vlastní tříúrovňový a mnohočlenný model kvality života, na jehož vrcholu trůní smysl života jako systémový psychologický regulátor chování. Zvláštní pozornost se věnuje spiritualitě. Ve studii jsou naznačeny i některé výsledky empirických výzkumů ověřujících nosnost tohoto modelu. Všechno to poté ústí do závěru, v kterém se zdůvodňuje novodobý trend tzv. pozitivní psychologie. Spočívá nejen ve zkoumání dosud marginálně řešených fenoménů, jako jsou například moudrost, čestnost, laskavost, střídmost, humor, pokora, odpouštění, ale i v přenesení váhy psychologických intervencí z psychokorekce, psychoterapie na psychoprevenci a psychooptimalizaci života člověka. Psychologie by se měla stát teorií i odborně-praktickým návodem zaměřeným na kultivaci osobnosti, vytvářející kvalitní život ve společenství pro sebe i pro druhé.

Co je osobnost?

Osobnost a především osobnost je leitmotivem veškeré psychologie v odborné praxi. Ptáme-li se, zda se může osobnost změnit, je třeba si ujasnit, co pod tímto pojmem máme na mysli. K tomuto vyjasnění přispěla dvě odborná setkání, která uspořádal Ústav experimentální psychologie Slovenské akademie věd v posledních šesti letech. První se konalo v roce 1997 pod názvem Osobnost v makrosociálních procesech (ke kterému se vztahuje první část tohoto příspěvku) a druhé v červnu 2003 v rámci psychologického workshopu Kultivace integrované osobnosti na rozhraní tisíciletí.

Na prvním dvoudenním workshopu se k problémům působení společenských procesů na osobnost vyjadřovali odborníci z pozice historie, psychologie, sociologie, pedagogiky, demografie, etnologie, ekonomie, politologie, religionistiky, jazykovědy, právních věd, biologie, medicíny, technických věd a pochopitelně i filozofie.

„Je třeba kultivovat osobnost“, to byl obecný závěr, či vědecký, odborný a společenský odkaz tohoto interdisciplinárního workshopu. O realizování tohoto závěru jsme se pokusili víceúrovňovým projektem, na jehož začátku bylo tentokrát vyslovené psychologické setkání. Jeho největším překvapením bylo, že se slovenští a čeští psychologové dosti rozcházelí v tom, co vlastně chápeme pod osobností, bez ohledu na existující psychologická hnutí, směry a školy. Na čem se však nakonec diskutující shodli?

Osobnost je psychologická kvalita člověka, vznikající z genetického vybavení, formovaná prostředím, společností, kulturou, dotvářená sebou samou – vlastním self podle zkušeností, hodnot, snažení, cílů, projevující se jedinečností a konstantností s možností změn v celoživotním vývoji jedince.

Jak je vidět, v uvedeném vymezení vystupuje v důležitém postavení pojem „self“, pro který bohužel nemáme ve slovenštině (a předpokládám, že ani v češtině) jazykově relevantní pendant. Tak co, převezmeme ho do svého vědeckého jazyka?

Integrita osobnosti byla dalším velkým tématem workshopu. Zdůvodnilo se, že dezintegritu osobnosti lidí civilizovaných zemí můžeme pokládat za masového viníka globálních problémů lidstva. Dezintegrita osobnosti je totiž výsledkem historického vývoje naší západní kultury. Dominuje v ní exploze kognitivních kompetencí lidí, je pro ni typická emoční chudoba (až na excesy) a projevuje se v ní neochota měnit se k lepšímu. Dezintegrita osobnosti se v běžném životě nápadně projevuje v tom, co prožíváme (víme, cítíme, chceme) a jak se chováme (sami, v rodině, na veřejnosti). A pochopitelně, je tu očividně dezintegrace lidí průmyslové či informační éry ve vztahu k prostředí, společenskému dění, kulturním a duchovním hodnotám naší evropské kultury.

Jiným, neméně závažným tématem našeho psychologického workshopu o kultivaci integrované osobnosti na prahu jedenadvacátého století bylo postavení psychologie osobnosti v systému psychologického poznání. Naoko akademický problém, ale ve skutečnosti jedno z nejzávažnějších kritérií působení psychologů v odborně-praktické činnosti. A' propos! Je psychologie osobnosti jen jednou ze základních disciplín, nebo je to jen specializace některých či více z nás?

Odpověď, kterou účastníci psychologického workshopu alespoň veřejně nezpochybnili, zde uvádím jen metaforicky:

Psychologii osobnosti bych přirovnal ke kmeni statného stromu, který živí zdravé kořeny (motivace?), jehož větve vytvářejí různý tvar (strukturu?) a jehož větve, listy a případně plody vytvářejí jeho fenomenologii (chování?). Avšak běžný pozorovatel nemá možnost zjistit, co všechno životodárné proudí vnitřkem stromu (prožívání?). Víme jen, že kořeny stromu potřebují výživnou půdu, teplo a slunce (prostředí?), že mladý strom je třeba podepřít sloupkem, aby ho větry nezkřivily anebo nevyvrátily (psychologické intervence?) a vůbec je třeba se o něj všestranně starat (kultivace?). A tady je na místě s analogií skončit, protože strom nemá to podstatné, co je v osobnosti člověka: self. Z toho všeho však můžeme vyvodit, že většina psychologů-výzkumníků se při poznávání analogického stromu zaměřuje jen na listy a jejich vztahy a jen někteří si uvědomují, že listy vyrůstají z větvíček, ty zas vystupují ze silnějších větví vyrůstajících z kmene stromu. Najdou se dokonce i takové, které přezívají zkoumáním chřadnoucích lístků na zlámaných větvíčkách. A výsledek? Je jím rovněž poznání, ale spíš takové, které známe z Ezopovy bajky o mravencích a spícím slovi. Zaměřené na psychologii ji ponižuje z faktologie na datografii.

Kultivace integrované osobnosti

Nastolená otázka změny osobnosti už není jen záležitostí filozofie nebo náboženství, ale týká se v plném rozsahu i vědy. Vynořila se razantně na přelomu tisíciletí proto, že na jejím řešení závisí přežití lidstva ohroženého globálními problémy této Země. Toto netvrdí jen odborníci z oblasti věd o člověku, ale přesvědčivě takto argumentují i prognostici a futurologové.

Argumentace tu vychází z prosté logiky. Jestliže si globální problémy způsobili převážně lidé sami, pak je zásadní řešení třeba hledat především u nich a zacílit je na ně. To je zřejmé například v případě environmentální krize, která se už dnes všeobecně pokládá za krizi člověka, za krizi jeho hodnotového systému a konkrétně jeho mravního konání. Co tedy s tím?

Především je třeba tuto krizi překonat úsilím vytvořit vědeckými trendy podložené vize budoucího uspořádání světa, ve kterém bude společenský pořádek akceptovatelný pro většinu lidstva.

Dále, důsledně realizovat nejen mezinárodně uznávané zásady stále udržitelného života na zemi, ale tvořivě zvelebovat kvalitu života jednotlivce, skupin a společenství.

Z mého pohledu je však nejdůležitější zastavit historicky vzniklý proces desintegrace osobnosti a naplno rozvinout kultivaci osobnosti podle takových osvědčených principů humanismu, jako je moudrost, solidárnost, střídmost, zodpovědnost, pokora.

Jak už bylo naznačeno, rozprava k problémům kultivace integrované osobnosti na prahu 21. století se tím zdaleka nevyčerpala; měla celou řadu dalších zásadních témat. O nich, stejně jako o možné realizaci trojúrovňového projektu snad někdy příště, bude-li mi to dopřáno.

*Dezintegrita
osobnosti je
výsledkem
historického
vývoje naší
západní kultury.
Dominuje v ní
exploze
kognitivních
kompetencí lidí,
je pro ni typická
emoční chudoba
(až na excesy)
a projevuje se
v ní neochota
měnit se
k lepšímu.*

Literatura:

- Kováč, D. (ed.) (1997). Osobnost v společenských makrozmenách. Bratislava: Ústav experimentální psychologie SAV.
Kováč, D. (ed.) (2003). K problému kultivace integrované osobnosti na prahu 21. století. Bratislava: Ústav experimentální psychologie SAV.